Aristotelova politická sociologie a moderní reprezentativní demokracie*

MIROSLAV NOVÁK**
Institut politologických studií FSV UK, Praha

Aristotle's Political Sociology and Modern Representative Democracy

Abstract: Aristotle establishes a close connection between social structure and the forms of government. There are two empirically frequent and analytically pure forms: oligarchy (the rule of the rich), and democracy (the rule of the poor). Aristotle prefers, under normal social circumstances, a mixed form of government, *politeia*, i.e. constitutional democracy in which a key role is played by numerous middle classes, as this form of government is the best 'for most communities and for most people'. Present-day representative democracy can be justifiably considered a 'well-mixed' form of government consisting of democratic as well as oligarchic elements in the sense of Aristotle's argument in *Politics*.
Sociologický časopis, 2001, Vol. 37 (No. 4: 405-423)

Normativně-ontologický a empiricko-analytický přístup u Aristotela

U Aristotela nacházíme dvě odlišné koncepce nejlepší formy vlády neboli nejlepší „ústavy": na jedné straně píše, že „nejlepší ústava je nutně ta, podle jejíhož řádu každý může nejlépe jednat a nejlépe se mít a žít šťastně" [*Politika* VII, 2, 1324a 23-25; Kříž 1998: 251; Špaňár 1988: 224], na druhé straně čteme: „Ve všech ústavách [formách vlády] jsou tři složky a vzhledem k nim dobrý zákonodárce musí zkoumat, co každé prospívá; jsou-li dobře uspořádány, je dobře uspořádána nutně i ústava, a rozdíl v nich určuje zároveň rozdíl ústav mezi sebou." [*Politika* IV, 14, 1297b 37-41; Kříž 1998: 174-175; Špaňár 1988: 149] To připomíná francouzský překladatel *Politiky* a specialista na Aristotela Pierre Pellegrin: „ústava může být nejlepší dvěma způsoby. Bude nejlepší (...), jestliže dobrými zákony rozšiřuje ctnost v politickém útvaru. Známkou této výtečnosti je štěstí občanů. Ale v některých textech Aristotelés navrhuje jiné kritérium výtečnosti: dobrá ústava je taková, která ‚dobře funguje'. Známkou této funkční výtečnosti je trvání ústavy." [Pellegrin 1990: 52] Podobně Aristotelés definuje *polis* (obec) jako „množství takových občanů [ve smyslu těch, kdo se smějí podílet na poradním nebo soudním úřadu], které je dostatečné k soběstačnému životu" [*Politika* III, 1, 1275b 20-21; Kříž 1998: 108; Špaňár 1988: 87], zatímco jinde uvádí, že „obec je společenstvím dobrého života (...), jež má za účel dokonalý a soběstačný život" [*Politika* III, 9, 1280b 33-35; Kříž 1998: 124; Špaňár 1988: 102].

*) Některé z myšlenek této stati jsem stručně nastínil už ve svém referátu „Aristotelés aktuální a inspirující: role středních tříd a smíšené vlády", předneseném na konferenci Institutu pro evropskou politiku a ekonomiku „Střední třída, demokracie, prosperita", konané 27. 11. 2000 v Kaiserštejnském paláci v Praze [viz Novák 2000b: 143-152].

**) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Doc. Miroslav Novák, Ph.D., Institut politologických studií Fakulty sociálních věd UK, U Kříže 8-10, 158 00 Praha 5, e-mail mnovakge @seznam.cz

Mnohé z takových rozdílů v Aristotelově *Politice* plynou z toho, že pro Aristotela není typický jen přístup normativně-ontologický, ale neméně i přístup empiricko-analytický.[1] Např. když Aristotelés uvádí, že oligarchie je narušená varianta či deviace (řecký výraz *parekbasis*, který M. Mráz překládá jako „zhoršená podoba" a A. Kříž jako „zhoršená odrůda") aristokracie nebo, že demokracie je narušená varianta *politeie*, tj. ústavní vlády, vychází z normativně-ontologického přístupu (aristokracie a *politeia* jsou tam čistými režimy), zatímco když hovoří o tom, že aristokracie a *politeia* jsou režimy smíšenými z oligarchie a demokracie (tam jsou čistými režimy naopak oligarchie spolu s demokracií), vychází z empiricko-analytického přístupu. Je proto nepatřičné pozastavovat se nad tím, že podle Aristotela dvě dobré formy vlády (*politeia* a aristokracie) vznikají kombinací dvou „zhoršených" či „narušených" forem vlád (oligarchie a demokracie), protože tato námitka neoprávněně spolu směšuje oba odlišné přístupy.

Nejčastěji se uvádí, že formy vlády se podle Aristotela dělí na tři správné, kterými jsou království, aristokracie a *politeia* (ústavní vláda, což se někdy překládá i jako „republika" a Aristotelés ji v *Etice Níkomachově* označuje za „*timokracii*" [viz *Etika Níkomachova* 1160a 33-35; Kříž 1996: 215]), a jejich tři narušené varianty či zhoršené podoby: tyranii, oligarchii a demokracii [*Politika* III, 7, 1279a 25 - 1279b 10; Kříž 1998: 119-120; Špaňár 1988: 97-98]. U Aristotela nacházíme však také jiné klasifikace forem vlád. Jednou z nich je podrobná empirická klasifikace daleko většího počtu forem vlád,[2] ale já se budu zabývat hlavně ještě jinou klasifikací, která je rovněž empirická a kterou lze považovat za zvláště pozoruhodnou. Začněme však tou nejznámější Aristotelovou typologií. Je založena na dvou kritériích: počtu vládnoucích (jeden, malé množství, velké množství) a na tom, zda vládnou ve svém vlastním výlučném prospěchu nebo ve společný prospěch všech.

Formy vlády a sociální struktura

Jak Aristotelés uvádí v páté knize *Politiky*, nejvíce, tj. nejčastěji vznikají dvě formy vlády: demokracie a oligarchie [*Politika*, V, 1, 1301b 39-41; Kříž 1998: 187; Špaňár 1988: 162]. Právě tyto dvě formy vlády mají zvláštní význam z empiricko-analytického hlediska. Demokracie je vláda chudých a oligarchie vládou bohatých. Obvykle je tomu tak, že bohatých je menší počet, zatímco chudých velký počet, ale jak na to poukazuje Aristote-

[1]) O přístupech normativně-ontologickém, empiricko-analytickém a historicko-dialektickém viz [Berg-Schlosser a Stammen 2000: 53-92].

[2]) Aristotelés totiž vychází z toho, že není např. jen jedna demokracie nebo jen jedna oligarchie, ale že je jich víc druhů. Tak např. francouzský politolog a ústavní právník Marcel Prélot, bývalý rektor a profesor na pařížské právnické fakultě, uvádí ve svém vydání Aristotelovy *Politiky* klasifikaci osmnácti různých forem vlád, které lze u Aristotela najít [viz Prélot 1977: 274]. Tato podrobná typologie vychází z toho, že ve všech formách vlády (ústavách) lze rozlišovat tři složky: 1) složku poradní (rada), 2) složku výkonnou (úřady), 3) složku soudní (soudnictví), jak uvádí Aristotelés ve čtrnácté kapitole 4. knihy *Politiky*. Rozdíly mezi těmito složkami určují rozdíly forem vlád (ústav) mezi sebou. Vezměme např. výkonnou složku neboli „úřady". Rozdílné druhy úřadů závisí podle Aristotela na třech faktorech či hlediscích: a) kdo obsazuje úřady, b) odkud se rekrutují, c) jakým způsobem se obsazují. Jejich kombinací získáme nutně všechny možné druhy úřadů. Tuto pozoruhodnou metodu používají i někteří současní politologové a ústavní právníci, např. Maurice Duverger, když ve své knize *Echec au roi* provádí typologii všech možných poloprezidentských režimů. Svou typologii tam nazývá „transformační mřížkou" [viz Duverger 1978: 120-136 a Novák 1997a: 213-218]

lés, hlavní, co definuje oligarchii a demokracii, není ve skutečnosti počet vládnoucích, ale to, zda vládnou bohatí nebo chudí: „...menší nebo větší počet těch, kteří mají svrchovanou moc, jak v oligarchiích, tak v demokraciích, je něčím nahodilým, protože všude je zámožných málo a chudých mnoho. Proto (...) pravý rozdíl mezi demokracií a oligarchií je v chudobě a bohatství." [*Politika* III, 8, 1279b 35 - 1280a 5; Kříž 1998: 121, Špaňár 1988: 99].[3] Lze říci, že pojetí, podle něhož demokracie je vláda chudých a oligarchie je vláda bohatých, vzešlo z empiricko-analytického přístupu, zatímco „klasická" Aristotelova typologie tří dobrých forem vlád a jejich tří narušených variant či deviací, založená na dvou kritériích (počet vládnoucích a v čí prospěch moc vykonávají), spadá spíše do normativně-ontologického přístupu.

Demokracie a oligarchie jsou založeny na odlišném chápání rovnosti a nerovnosti: „Tak demokracie vznikla z domněnky, že lidé jsou si rovni naprosto, jsou-li si rovni v něčem. Poněvadž totiž všichni jsou stejně svobodni, domnívají se, že jsou rovni vůbec. Oligarchie pak vznikla z domněnky, že jsou-li lidé v něčem nerovni, jsou nerovni vůbec. Poněvadž totiž jsou nerovni majetkem, domnívají se, že jsou nerovni naprosto. Proto jedni, jako rovní, chtějí mít rovný podíl ve všech právech, druzí zas, jako nerovní, žádají, aby měli více práv, neboť ‚více' znamená nerovnost. Tudíž všechna zřízení mají jakési oprávnění, ale celkem jsou pochybená. A z toho důvodu, kdykoli jedni nebo druzí ve správě obce nedostanou takový podíl, jaký jim podle jejich domněnky náleží, rozněcují rozbroje." [*Politika* V, I, 1301a 29-39; Kříž 1998: 185-186; Špaňár 1988: 160-161] Tím, že podle Aristotela jak demokracie, tak oligarchie je zčásti oprávněná, zčásti neoprávněná, vytváří se příznivý terén k „dobrému smíšení" prvků těchto dvou forem vlád, které bude obsahovat jejich pozitivní stránky a vyvaruje se jejich negativních stránek.

Jednotlivé formy vlády jsou tedy založeny ne ani tak na počtu vládnoucích, ale na různých druzích nerovnosti: nerovnosti sociálně-ekonomické, tj. nerovnosti mezi bohatstvím a chudobou, na nerovnosti mravní, tj. mezi ctností a špatností, a na nerovnosti rodu, tj. mezi urozeností a neurozeností. Pro oligarchii je např. charakteristické bohatství, zatímco pro aristokracii ctnost. Aristotelés sám uvádí, že největší rozdíl je asi mezi ctností a špatností, potom mezi bohatstvím a chudobou [*Politika*, V, 3, 1303b 15-16; Kříž 1998: 192; Špaňár 1988: 167]. Mezi ctností a špatností je tedy sice podle Aristotela ještě větší rozdíl než mezi bohatstvím a chudobou, ale v praxi to velký význam nemá, protože ctnostné lidi bychom těžko někde hledali, zatímco bohatých je podstatně víc: „...urozených a dobrých [tj. ctnostných] není nikde sto, ale zámožných a nezámožných je všude mnoho" [*Politika*, V, I, 1302a 1-3; Kříž 1998: 187, Špaňár 1988: 162]. Dalo by se shrnout, že z hlediska normativně-ontologického je nejdůležitější rozdíl mezi ctností a

[3]) U citátů odkazujeme na český překlad Antonína Kříže (v 2. Rezkově vydání) a na slovenský překlad Júlia Špaňára. Milan Mráz přeložil 1. knihu *Politiky*, nikoli však knihy 4. a 5., které jsou pro naše téma rozhodující. Křížův překlad vyšel před více než šedesáti lety, a je proto archaický a v některých pasážích dokonce současnému čtenáři nesrozumitelný. Provádíme v něm nejnutnější jazykové úpravy. Jen ve výjimečných případech tyto úpravy přesahují běžnou jazykovou modernizaci. Často však nahrazujeme v překladu slovo „ústava" (*politeia*) výrazem „forma vlády" nebo „režim" (slovo „zřízení" také připadá v úvahu, i když zní už poněkud starobyle). Špaňárův slovenský překlad je o půlstoletí novější než Křížův; pro toho, kdo je na slovenštinu zvyklý, je srozumitelnější než starší překlad Křížův. V několika případech Špaňárovu překladu dáváme přednost a bereme ho za základ. V takovém případě dáváme referenci na jeho slovenský překlad před referencí na český Křížův překlad.

neřestí, z hlediska empiricko-analytického je nejdůležitější rozdíl mezi bohatstvím a chudobou.

Smíšené vlády, jejich druhy a způsoby jejich utváření

Tím se vysvětluje, proč demokracie jako vláda chudých a oligarchie jako vláda bohatých jsou z empirického hlediska nejrozšířenější a z analytického hlediska hlavní, základní nebo čisté formy vlády. Všechny ostatní formy vlády, např. aristokracie, království nebo tyranie, jsou z tohoto empiricko-analytického hlediska podle Aristotela vlastně režimy smíšenými, tj. vznikají jakýmsi mícháním prvků, postupů a principů základních forem vlád, tj. demokracie a oligarchie. V této etapě výkladu je třeba upozornit, že podle Aristotelovy koncepce není jenom jeden typ demokracie, ani jenom jeden typ oligarchie. Pro naše účely není nutné, abychom se zabývali všemi typy demokracie, ani všemi typy oligarchie. Je však nutné upozornit na to, že podle Aristotela mohou být režimy „více nebo méně" demokratické (stejně tak i více nebo méně oligarchické), což mezi jiným znamená, že jak demokracii, tak oligarchii můžeme rozdělit na umírněnou podobu a extrémní podobu. Aristotelés dává jasně přednost podobám umírněným před extrémními.

Je vhodné v této souvislosti připomenout, že když Aristotelés pojednává v páté knize *Politiky* o tom, jakými dvěma vzájemně opačnými způsoby lze udržet tyranii, tj. nejhorší formu vlády vůbec (v čemž někteří vidí projev krajního realismu nebo dokonce cynismu), jeden z těch dvou opačných způsobů udržení je právě umírněný. Jde v podstatě o to, že tyranie se stane tak umírněnou, že se už velmi blíží království, a tak vlastně skoro přestane být tyranií. Aristotelés shrnuje: „...tyran se má svým poddaným jevit ne jako tyran, ale jako hospodář a král, ne jako uchvatitel, ale jako správce jeho majetku, jako muž, který se v životě řídí mírností, nikoli výstředností..." [*Politika* V, 11, 1315a 40 - 1315b 4; Kříž 1998: 225; Špaňár 1988: 198].

Podle Aristotela jsou tedy všechny formy vlády s výjimkou demokracie a oligarchie režimy smíšenými z prvků, postupů a principů oligarchie a demokracie. Čím se pak ale liší různé smíšené formy vlády mezi sebou? A jaké jsou druhy složenosti? U Aristotela lze najít přinejmenším tři zdroje odlišností smíšených režimů.

1) V některých smíšených režimech je víc prvků z demokracie, v jiných víc z oligarchie. Podle tohoto kritéria např. v aristokracii jako smíšeném režimu je víc z oligarchie než z demokracie, naopak v *politei* je víc z demokracie než z oligarchie [viz *Politika* V, 7, 1307a 8-21; Kříž 1998: 202; Špaňár 1988: 176].

2) Některé smíšené formy vlády se skládají z umírněné podoby oligarchie a demokracie, jiné z extrémní podoby těchto dvou základních režimů. Z tohoto hlediska je tyranie smíšená forma vlády, která je složená z extrémní oligarchie a z extrémní demokracie [viz *Politika* V, 10, 1310b 3-7; Kříž 1998: 211-212; Špaňár 1988: 185; srovnej též *Politika* V, 10, 1311a 8-18; Kříž 1998: 213; Špaňár 1988: 187], zatímco *politeia*, tj. ústavní vláda, je naopak smíšená vláda složená z umírněné oligarchie a z umírněné demokracie.

3) Smíšení prvků, postupů a principů dvou hlavních forem vlád může být povedené nebo nepovedené, jinými slovy směs může být dobrá, zdařilá nebo naopak špatná, nezdařilá. Aristotelés se zde neuchyluje k nějakému prázdnému verbalismu. To, co chápe pod zdařilou či dobrou směsí, precizně definuje, udává konkrétní lakedaimonský příklad a na různých případech popisuje, jakými způsoby se taková složenina dá sestavovat.

Jak uvádí Aristotelés, „...známkou dobré směsi demokracie a oligarchie je to, že lze tutéž formu vlády (ústavu) nazývat demokratickou i oligarchickou. Stává se to totiž těm, kteří ji tak nazývají, zřejmě jenom proto, že směs byla provedena správně. To se stává i u středu, neboť se v něm vyskytují obě krajnosti." [*Politika*, IV, 9, 1294b 14-19; Kříž 1998: 165; Špaňár 1988: 140] A o kus dále můžeme číst: „V ústavě správně smíšené se mají objevit obě složky [tj. demokratická i oligarchická] a současně žádná z nich. A musí se udržovat sama sebou a ne zvenčí, tedy nikoli tím, že by si většina sousedů přála její zachování (neboť to by mohlo být i u ústavy špatné), ale tím, že by si žádná část obce vůbec jinou ústavu ani nepřála." [*Politika* IV, 9, 1294b 35-39; Kříž 1998: 165-166; Špaňár 1988: 140] To lze interpretovat tak, že ústava je dobře neboli zdařile smíšená tehdy, když ji lze považovat i za demokratickou i za oligarchickou i za žádnou z nich [srovnej Manin 1996: 199-200]. Můžeme shrnout, že dobře smíšená forma vlády se vyznačuje následujícími rysy:

1) Jsou v ní skutečně obsaženy prvky obou základních forem vlády, tj. demokracie i oligarchie.
2) Na dobře či úspěšně smíšené formě vlády však není příliš mnoho vidět ani to, že je demokratická, ani to, že je oligarchická, ani to, že je smíšená.
3) Stoupenci demokracie, tj. zejména chudí, v ní nacházejí především demokratické charakteristiky, a stoupenci oligarchie, tj. zejména bohatí, v ní nacházejí především oligarchické rysy.
4) Proto nejen střední vrstvy, ale ani bohatí, ani chudí, ani obecně „žádná část obce", si žádnou jinou formu vlády nepřejí.

Není snad třeba zdůrazňovat, že právě při současné reprezentativní demokracii začátku 21. století, kde velkou roli hrají výzkumy veřejného mínění a masmédia, je důležité, aby si pokud možno „žádná část obce vůbec jinou ústavu ani nepřála".

Aristotelés také uvádí: „Především pro všechny ústavy musíme stanovit obecně platnou zásadu: ta část občanstva, která si přeje udržet ústavu (režim), musí být silnější než ta, která ji nechce. U každé obce jde o kvalitu a kvantitu. Kvalitou myslím svobodu, bohatství, vzdělání a urozenost, kvantitou početní převahu. Kvalita může být u jedné části, z nichž se obec skládá, kvantita u druhé, například neurození mohou být početnější než bohatí, přece však ne do té míry, že by jejich číselná převaha mohla vyrovnat rozdíl v kvalitě. Proto oboje musí být vzájemně smícháno ve správném poměru." [*Politika* IV, 12, 1296b 14-24; Kříž 1998: 171; Špaňár 1988: 146]

Aristotelés dále vyzdvihuje ještě jeden podstatný požadavek pro všechny formy vlády: „Pro každou formu vlády (ústavu) je však nejdůležitější požadavek, aby zákony i ostatní zřízení zaručovaly, že se z úřadů nedá obohacovat. Na to je třeba dbát především v oligarchiích. Neboť většina lidí se ani tak nepohoršuje nad tím, že je vyloučena z úřadů a vlády, ba naopak je ráda, že se může starat o své soukromé záležitosti. Když však má podezření, že úředníci rozkrádají veřejný majetek, je roztrpčena nad dvěma věcmi, totiž že nemá podíl na veřejných poctách ani na zisku. Jedině kdyby to někdo tak uspořádal [tj. kdyby se zabránilo obohacování z úřadů], by mohla ústava (forma vlády) být demokratická a zároveň aristokratická. Vždyť by pak obě strany, i vznešení i lid, mohly mít, co chtějí. Neboť to, že všichni se mohou podílet na správě obce, je demokratické, ale že ve skutečnosti jsou v úřadech jen vznešení občané, je aristokratické, a toho se dosáhne tehdy, když nebude možné obohacovat se z úřadů. Nezámožní totiž nebudou stát o úřady,

protože z nich nebudou mít zisk, kdežto zámožní je budou moci zastávat, protože žádný zisk z obecního majetku nepotřebují. Tím se stane, že chudí zbohatnou, protože se nerušeně budou moci zabývat svou prací, a nad vznešenými občany nebude vládnout kdekdo. Aby se předešlo rozkrádání veřejného majetku, musí se peníze odevzdávat před všemi občany a opisy účtů musí být uloženy [...]. Pro ty, kdo se proslaví nezištnou službou obci, musí být zákonem stanoveny pocty." [*Politika* V, 8, 1308b 32 - 1309a 14; Špaňár 1988: 181-182; Kříž 1998: 207].

Jaké jsou praktické postupy při „kombinování" dvou základních forem vlád? Aristotelés uvádí tři metody. První a třetí metoda se podobají a představují skutečné „míchání" prvků demokracie a oligarchie. Druhá metoda je spíše „kompromisem" mezi demokracií a oligarchií [viz Braun 1967: 79-89].

První způsob míchání spočívá podle něho v tom, že se přijmou zákony platné v obou zřízeních, tj. v oligarchii i v demokracii. Aristotelés tento první způsob smíšení vysvětluje na příkladu soudnictví [viz *Politika* IV, 9, 1294a 37 - 1294b 2; Kříž 1998: 164; Špaňár 1988: 140]. V oligarchiích se ukládají bohatým pokuty, když se nezúčastňují soudních jednání (tj. když se vyhýbají soudcovskému úřadu), a chudí nedostávají žádnou úhradu nákladů, když se soudů účastní. V demokraciích je tomu naopak: chudí dostávají za svou účast na soudním jednání finanční náhradu a bohatým se neukládá žádná pokuta, když se soudu nezúčastní. Vezmeme-li oboje, tj. z oligarchie pokuty bohatým a z demokracie finanční náhradu chudým, výsledkem bude „společná a střední" situace, charakteristická pro ústavní vládu (*politeiu*), protože ta je směsicí obou režimů. Soudů se pak budou nejspíše účastnit i bohatí (aby se vyhnuli pokutě) i chudí (protože za svou přítomnost na soudních jednáních dostanou finančně náhradu).

Druhý způsob míchání z oligarchie a demokracie spočívá v tom, že se přijme střed nebo průměr toho, co se v obou režimech nařizuje. Například v demokracii není třeba k účasti na sněmu žádného censu (tj. ekonomických podmínek čili majetkového výměru) nebo stačí jen census velmi nízký; v oligarchii se k účasti na sněmu vyžaduje naopak vysoký census. Řešením je zde to, že se nepřevezme ani jedno ani druhé, ale stanoví se prostřední census [viz *Politika* IV, 9, 1294b 2-5; Kříž 1998: 164; Špaňár 1988: 140].

Třetí způsob „mixování" je takový, že se zkombinují nařízení platná v obou režimech: něco se vezme ze zákona oligarchického, něco ze zákona demokratického. „Míním to např. tak, že za demokratické se pokládá ustanovení, že se úřady obsazují losováním, za oligarchické, že se obsazují volbou. Dále se za demokratické pokládá, že se při obsazování úřadu nevyžaduje census, za oligarchické, že se census vyžaduje. Aristokracii a *politei* [které jsou vládními formami smíšenými z oligarchie a demokracie] tedy odpovídá, že se z každé z nich vezme něco – z oligarchie obsazování úřadů volbou a z demokracie, že se úřady obsazují bez censu." [*Politika* IV, 9, 1294b 4-14; Kříž 1998: 164-165; Špaňár 1988: 140]. Právě zmíněná kombinace obsazování úřadů na základě voleb na jedné straně a nepřítomnosti censu na straně druhé odpovídá dnešním reprezentativním demokraciím. Je proto oprávněné a výstižné, že český specialista na Aristotela Milan Mráz překládá slovo *politeia* jako „ústavní demokracie" [viz Mráz I 1998: 32].

Svobodné volby, nebo losování?

Jako řada myslitelů před ním (mj. Hérodotos nebo Platón), a hlavně mnoho významných autorů dlouho po něm, např. Montesquieu (posledním ze slavných politických myslitelů, kteří zastávali tento názor, byl nejspíš Rousseau), Aristotelés nepovažuje za proceduru

výběru vládnoucích, která je specifická pro demokracii, volby, ale losování, které má skutečně egalitářský charakter, zatímco volby mají podle něho spíše oligarchický nebo aristokratický charakter. Tato idea se může zdát dnešnímu čtenáři podivná, ale jak to v poslední době přesvědčivě ukázal zejména Bernard Manin, lze ji i dnes považovat za platnou: „Volba upřednostňuje v přístupu k úřadům jednotlivce nebo skupiny obdařené příznivě oceňovanými odlišujícími známkami." [Manin 1996: 196]

Svobodné volby, jak ukazuje Bernard Manin a před ním poněkud odlišně Carl Schmitt [viz Schmitt 1928: 257], jsou takovou procedurou výběru vládnoucích, která zdařile kombinuje prvky oligarchicko-aristokratické s prvky demokratickými. „Naivní demokraté", jak říká Manin, se snaží ignorovat oligarchicko-aristokratickou dimenzi a akcentují jenom demokraticko-egalitářskou dimenzi, zatímco představitelé „demystifikace" dokazují, že reprezentanti pocházejí vesměs jen z určitých (vyšších) sociálních kategorií.

Tato diskuse bude bezpochyby pokračovat bez konce [viz Manin 1996: 198-199]. Jak právem uvádí Manin, je dále neudržitelné tvrdit, že losování je v moderních podmínkách nerealizovatelné [viz Manin 1996: 112]. Důvody, proč dnešní reprezentativní demokracie nechtějí používat losování, jsou nasnadě, není to však jeho praktická nemožnost. V nechuti přistoupit k určení zástupců na základě losování, jak ji pociťujeme přinejmenším od moderních revolucí, nejsou rozhodující změny vnějších okolností, ale změny na úrovni hodnot, změny v pojetí legitimity politické autority. Moderní revoluce vycházely z principu, že veškerá legitimní autorita musí pocházet ze souhlasu, ze schválení těch, na něž se autorita vykonává [viz Manin 1996: 111-114]. Z toho hlediska svobodné volby vyhovují mnohem lépe než losování, protože při losování rozhoduje náhoda, nikoli vůle nebo souhlas občanů.

Do jisté míry modernímu principu odpovídá Dahlova „zásada postižených zájmů", podobně jako Aristotelova zásada, že uživatel nebo spotřebitel může posoudit dílo architekta, tesaře nebo kuchaře lépe než odborník architekt, tesař nebo kuchař sám. Aristotelés však právem tuto svou zásadu nedával do souvislosti s čistou demokracií, ale s *politeiou* jakožto režimem smíšeným z prvků demokracie a oligarchie.

To, co charakterizuje a specificky odlišuje současné „reprezentativní" demokracie, není ostatně tolik skutečnost, že malý počet jedinců vládne místo lidu, ale spíše to, že jsou vládci určeni na základě svobodných voleb. I v aténské demokracii měly totiž rozsáhlé moci orgány, které byly složeny jen z omezeného počtu občanů, ale jejich členové byli ponejvíce určeni losováním. Rozdíl mezi antickou demokracií a současnou demokracií je tedy především rozdílem mezi způsoby určování vládnoucích: v antické demokracii to bylo losování, v současných demokraciích svobodné volby [viz Manin 1996: 60-61].

Politeia neboli ústavní demokracie

Přejděme tedy k *politei*, tj. ústavní vládě neboli ústavní demokracii. *Politeia* měla zvláštní význam jak pro Aristotela, který ji označil stejným výrazem jako formu vlády (nebo ústavu) vůbec, tak také pro nás, protože ze všech Aristotelových forem vlád je to právě ona, která se nejvíce blíží dnešní reprezentativní neboli zastupitelské demokracii. Co Aristotelés nazýval demokracií, se spíš podobá „diktatuře proletariátu" v marxisticko-leninském pojetí, případně „neliberální demokracii" či „tyranii většiny", jak je chápou – a právem odsuzují – stoupenci moderního politického liberalismu (o neliberální demokracii viz např. Zakaria [1997; česky Zakaria 1998]). Existují velmi pádné důvody k tomu, aby-

chom současné reprezentativní demokracie stavěli do blízkosti aristotelského chápání *politei*. Nejde tu o snahu prezentovat Aristotelovo politické myšlení tak, aby se nejslavnější Platónův žák a kritik stal sympatičtější současnému čtenáři, ale o to, aby nám neuniklo, že Aristotelovy ideje nám mohou pomoci k lepšímu porozumění dnešních reprezentativních demokracií.

Politeia, tj. ústavní vláda, se podle Aristotela vyznačuje řadou příznivých rysů.

1) *Politeia* se skládá z prvků, postupů a principů demokracie a oligarchie, ale v té směsi je víc z demokracie než z oligarchie. A to je podle Aristotela dobře, protože demokracie je podle něho méně špatná (a také stabilnější) než oligarchie.

2) *Politeia*, tj. ústavní vláda, jak už bylo řečeno, je směsí prvků umírněné demokracie a umírněné oligarchie, a to je opět lepší, než kdyby jejími složkami byla extrémní oligarchie anebo extrémní demokracie.

3) *Politeia* konečně je – nebo přinejmenším může být – zdařilou směsicí demokracie a oligarchie.

Nejlepší a oprávněné formy vlád

Můžeme si pak ve světle toho, co předchází, klást otázku, jestli není *politeia* podle Aristotela nejlepší formou vlády. Jak vlastně chápe Aristotelés nejlepší formu vlády nebo – jak se to obvykle doposud překládá – nejlepší ústavu? Pokud mluvíme my o něčem jako o nejlepším, předpokládáme tím, že nejlepší je jen jedno, a ostatní nemůže být nejlepší, ledaže by mělo stejné výsledky. (Tak je tomu např. ve sportovních soutěžích, když dvěma atletům naměří přesně stejný čas a dostanou oba zlatou medaili.) Postupují tak i někteří současní političtí vědci a političtí sociologové, když se snaží vypočítávat a srovnávat, jaké sociálně-ekonomické „výkony" (*performances*), např. míru inflace nebo míru nezaměstnanosti, vykazují různé typy demokracie (kupř. parlamentní nebo prezidentské demokracie, konsensuální nebo majoritní demokracie). Nejznámější z nich, ale zároveň také jeden z nejproblematičtějších, je Arend Lijphart [viz především Lijphart 1999]. Je tomu tak také u Aristotela? Aristotelovi jde spíše o různé dobré, zdravé, oprávněné (dnes bychom řekli legitimní) či aspoň přijatelné formy vlády než o jednu nejlepší vládu. Řečeno novější terminologií, Aristotela zajímají spíše „optimální" formy vlády než „ideální" vláda. Obecně se ostatně Aristotelés ve své *Politice* projevuje především jako empirický či pragmatický reformátor, svůj text chápe jako praktické instrukce pro tzv. „zákonodárce", a vychází z toho, že nikdy není situace ztracená, vždy se dá stávající forma vlády přinejmenším vylepšit nebo dokonce nahradit lepší formou vlády. O tom, jak chápe nejlepší nebo oprávněné formy vlády, pojednávají jeho slavné pasáže ze čtvrté knihy *Politiky*, které stojí zato dlouze ocitovat:

> „A tak je zjevné, že téže vědě náleží také vyzkoumat, která forma vlády (ústava) je nejlepší a jaká by asi nejvíce vyhovovala našim požadavkům, kdyby tomu nebránily žádné vnější překážky, a která [forma vlády] komu vyhovuje – pro mnohé je totiž asi nemožné, aby dosáhli nejlepší [formy vlády]. Proto dobrý zákonodárce a opravdový politik má znát jak formu vlády (ústavu), která je naprosto nejlepší, tak i tu, která je nejlepší za daných poměrů, a za třetí také [formu vlády nejlepší] v předpokládané formě [tj. v daném druhu]. Je totiž třeba prozkoumat i danou [formu vlády], jak byla od začátku zřízena, a když se tak stalo, jak by se nejdéle mohla udržet. Míním například, kdyby v některé obci nebyla nejlepší forma vlády (ústava), ani neměla potřebné prostředky k svému trvání, ani nebyla tak dobrá, jak by bylo za daných okolností možné, nýbrž nějaká horší. A kromě toho všeho je třeba znát, která [forma vlády] by všem obcím nejlépe vyhovovala.

Ti, kteří vyslovují názor o ústavě, i když jinak mluví správně, přece většinou chybují v tom, co je potřebné. Neboť je třeba uvažovat nejen o tom, která [forma vlády] je nejlepší, nýbrž také, která je možná, a rovněž, která by se dala snadněji zavést a uplatnit pro všechny. Nyní však jedni hledají jen nejdokonalejší [formu vlády] a takovou, která potřebuje mnoho vnějších příznivých podmínek, druzí sice mluví o takové, která je obecně uskutečnitelnější, ale odmítají formy vlády dané [...]. Je však třeba navrhnout takový řád, pro který se snadno podle daných podmínek [lidé] dají získat a budou moci ho zavést. Mnoho práce dá i formu vlády opravit, nejen ji od počátku zřizovat [...]. Proto politik kromě uvedených věcí musí také dokázat pomoci daným formám vlády [...]. To však nemůže ten, kdo nezná, kolik je druhů vlád. Někteří se totiž domnívají, že je [jen] jedna demokracie a jedna oligarchie; ale to není pravda. Nesmějí mu tedy být neznámo ani kolik je vlád ani jaké jsou mezi nimi rozdíly ani jakými rozmanitými způsoby se skládají." [*Politika* IV, 1288b 22 - 1289a 10: Kříž 1998: 147-148; Špaňár 1988: 124-125]

Shrnuto: Aristoteles začíná nejlepší vládou vůbec, vládou naprosto nejlepší, kterou bychom mohli sestavit podle našeho přání, kdyby tomu nebránily žádné vnější překážky. Taková nejlepší vláda nemá z empirického hlediska velký význam, protože předpokládá mimořádně příznivé okolnosti, jaké se v reálném světě prakticky nevyskytují. „Zákonodárce" nezačíná obvykle na zelené louce a nemá neomezený výběr.

Druhý význam nejlepší vlády, z empirického hlediska mnohem důležitější, je podle Aristotela forma vlády, která je nejlepší za daných poměrů (tj. jsou-li např. vhodné podmínky k aristokracii, tedy dostatek ctnostných lidí, má vystřídat jinou formu vlády, i kdyby to byla jedna z těch dobrých, zdravých forem vlády). S tím mimochodem souvisí i známá Aristotelova teze, že „všude jen jedna forma vlády (ústava) je přirozeně nejlepší" [*Etika Níkomachova*, V, 10, 1135a 5; Kříž 1996: 138]. To se někdy interpretuje, že existuje jen jedna nejlepší forma vlády, ať jsou jakékoli okolnosti. To by ale bylo v naprostém rozporu s Aristotelovým myšlením. Aristoteles to nepochybně chápal v distributivním smyslu, tzn. že za každých podmínek existuje jedna nejlepší vláda, ale to neznamená, že je to vždycky jedna a tatáž nejlepší vláda. Naopak: za určitých daných okolností je jedna forma vlády nejlepší, za jiných okolností je také jen jedna forma vlády nejlepší, ale není to stejná forma vlády jako za těch předchozích okolností [srovnej Pellegrin 1990: 39]. O významu a aktuálnosti této Aristotelovy teze jsem psal v souvislosti se současnými diskusemi o tzv. „konsensuálním modelu" demokracie, který jeho propagátor, nizozemsko-americký politolog Arend Lijphart, považuje neoprávněně za vhodný prakticky pro všechny země, které přecházejí k demokracii [viz Novák 1996, 1997b, 2000a].

Třetí význam: forma vlády nejlepší v daném druhu nebo doslova „v předpokládané formě". Je-li např. daným druhem – neboli předpokládanou formou – vláda jednoho, jde o nahrazení její narušené varianty, tj. tyranie, zdravou variantou vlády jednoho, tj. královstvím, které je tedy „nejlepší vládou" zmíněného druhu. Podobně je tomu i se zbývajícími danými druhy či „předpokládanými formami", tj. vládou malého množství a vládou velkého množství.

Forma vlády nejlepší za obvyklých okolností a role středních vrstev

Aristotelés si klade také následující otázku: „Jaká ústava (forma vlády) je nejlepší a jaký život je nejlepší pro většinu obcí a pro většinu lidí, když nerozhoduje ani ctnost, která přesahuje síly obyčejného člověka, ani vzdělání, jež vyžaduje přirozené vlohy a prostředky dané štěstěnou, ani ústava (forma vlády) sestavená podle našeho přání, ale život, jaký může vést většina lidí, a ústava, která by vyhovovala většině obcí?" [*Politika* IV, 9, 1295a 25-30; Kříž 1998: 167; Špaňár 1988: 142]. Aristotelés v té souvislosti odkazuje na svou

etiku, podle níž „ctnost je středem". V *Etice Níkomachově* vysvětlil, že „střed je mezi dvěma špatnostmi, z nichž jedna spočívá v nadbytku, druhá v nedostatku" [*Etika Níkomachova*, II, 6, 1107a; Kříž 1996: 59]. Proto prý musí i život, který zachovává střed, být nejlepší. Jak uvádí Aristotelés, jde o „střed, který je dosažitelný pro každého jednotlivce".

Od toho, co platí pro život jednotlivce, přechází k životu obce: „tatáž určení rozhodují pak nutně i o ctnosti a špatnosti obce a také ústavy. Neboť ústava je jakoby život obce." [*Politika* IV, 11, 1295a - 1295b; Kříž 1998: 167; Špaňár 1988: 143] „Ve všech obcích jsou tři třídy občanů: velmi zámožní, velmi chudí a třetí uprostřed nich. Poněvadž tedy podle všeobecného mínění nejlepší je míra a střed, je zřejmé, že i co se týče majetkových poměrů, nejlepší ze všech je majetek, který zachovává střed." [*Politika* IV, 11, 1295b 1-6; Kříž 1998: 167; Špaňár 1988: 143] I v politice platí, že je nejlepší střed mezi opačnými krajnostmi, resp. mezi nadbytkem a nedostatkem. Takovým nadbytkem v politice je např. nemírné bažení po úřadech, nedostatkem je vyhýbání se správy obce. Oboje obcím škodí, jak uvádí Aristotelés. Nejlepší jsou pak ti, kteří v tom zachovávají střed. Tady jde ovšem o střed etický, ať už pro jedince, či pro obec. Souvisí však takový střed v politickém chování a v postojích k politice se středem sociálně-ekonomickým, tj. se středními třídami? Na první pohled se zdá, že nikoli. Aristotelés má však na věc jiný názor. Uvedeme zde některé jeho argumenty.

Lidé, kteří nejsou ani příliš bohatí, ani příliš chudí, mají podle Aristotela vhodné předpoklady k životu v obci a občanskému společenství. Na rozdíl od bohatých je méně pravděpodobné, že budou pánovití, na rozdíl od chudých je méně pravděpodobné, že budou podlézaví. „A tak jedni [chudí] neumějí vládnout, ale dovedou jen otrocky poslouchat, druzí [bohatí] neumějí vůbec poslouchat, ale chtějí jen pánovitě vládnout. Tím vzniká obec otroků a pánů, ale ne lidí svobodných, obec, v níž jedni závidí, druzí pohrdají. A tyto city jsou daleko od přátelství a občanského společenství (...). Obec však chce být složena z občanů rovných a co nejvíce podobných, a ta podmínka se vyskytuje nejspíše u středních vrstev. A tak nejlepší zřízení musí mít ta obec, která má takové složení, jaké podle našeho mínění vyžaduje přirozená povaha obce." [*Politika* IV, 11, 1295b 19-28; Kříž 1998: 167-168; Špaňár 1988: 143-144]

Aristotelés dále tvrdí, že střední třídy se cítí nejvíce bezpečné a v obci s početnými středními vrstvami je nejméně rozbrojů: „Příslušníci těchto [středních] vrstev jsou v obcích také nejvíce zabezpečeni. Ani totiž sami netouží po cizím majetku, jako chudí, ani druzí netouží po jejich, jako chudí touží po majetku bohatých. A protože také o ně nikdo neukládá, žijí bezpečně." [*Politika* IV, 11, 1295b 29-33; Kříž 1998: 168; Špaňár 1988: 143-144] A o kus dále čteme: „že však obec ze středních vrstev je nejlepší, je zřejmé; neboť jediná není znepokojována rozbroji; tam totiž, kde je početná střední třída, je mezi občany nejméně rozbrojů a různic." [*Politika* IV, 11, 1296a 7-9; Kříž 1998: 169; Špaňár 1988: 144]

Zkrátka, politické společenství založené na středních třídách je za obvyklých podmínek nejlepší nebo nejvhodnější. Podle Aristotela je tato „střední ústava", tj. střední forma vlády [viz *Politika*, IV, 11, 1296a 37; Kříž 1998: 170; Špaňár 1988: 145] nejlepší a z ostatních jsou lepší prostě takové formy vlády (ústavy), které jsou středu bližší, ledaže bychom formy vlád hodnotili „podle poměrů", tj. podle daných podmínek; pak by samozřejmě mohla za jistých okolností být vhodnější ta forma vlády, která je méně blízká středu [viz *Politika*, IV, 11, 1296b 4-12; Kříž 1998: 170-171; Špaňár 1988: 146]. „Je tedy zjevné, že také politické společenství, které se zakládá na středních třídách, je nejlepší a

že dobře spravovány mohou být právě takové obce, ve kterých střední třída je početná a je pokud možno silnější než druhé dvě třídy nebo alespoň než jedna z nich; neboť přidá-li se k jedné straně, rozhoduje a zabraňuje vzniku opačných krajností. Proto je největším štěstím, mají-li občané jmění prostřední a dostatečné, poněvadž tam, kde jedni mají velmi mnoho, a druzí nic, pro oboustrannou krajnost vzniká buď nejkrajnější demokracie, nebo nesmíšená oligarchie anebo tyranie. Tyranie totiž vzniká jak z naprosto neukázněné demokracie, tak z oligarchie, kdežto zřídkakdy z vlády středních vrstev a občanů jim blízkých." [*Politika*, IV, 11, 1295b 35 - 1296a 5; Kříž 1998: 169; Špaňár 1988: 144]

Na rozdíl mezi smíšeným charakterem *politeie* na úrovni institucní a umírněným či uměřeným charakterem na úrovni sociální struktury upozornil mj. Mulgan: „Institucionálně je *politeia* směsicí či kompromisem mezi postupy a principy různých druhů zřízení. Navíc se Aristotelova teorie nezabývá jen institucemi, nýbrž také společenskou strukturou, která je podporuje a jíž ony slouží. Na této úrovni je to spíše teorie uměřenosti než smíšení. *Politeia* nespočívá na rovnováze mezi bohatými a chudými, nýbrž na nadvládě střední třídy." [Mulgan 1998: 141] Na jiném místě Mulgan uvádí: „Jednak to znamená smíšené zřízení, které obsahuje jak oligarchické, tak demokratické prvky a instituce. A také to znamená zřízení, které je kompromisem mezi oligarchií a demokracií, ale nesestává nutně z oligarchických a demokratických prvků. Pokud se například *politeia* popisuje jako vláda střední třídy nebo těch, kteří nemají příliš velký majetek, je to umírněné zřízení, nikoli však, přísně vzato, smíšené zřízení." [Mulgan 1998: 98].

Je jasné, že pro „střední ústavu" je vhodným řešením, pokud jde o sociální strukturu, převaha středních vrstev, nikoli to, že by bohatí a chudí jako dva extrémy byli zhruba stejně zastoupeni (vyváženi) a že by mezi nimi nebylo takřka žádného středu. Taková „rovnováha" mezi bohatými a chudými by naopak byla velmi explozivní a nestálá: „Zřízení obce se mění také tehdy, když strany, které se pokládají za protikladné, jsou v rovnováze, např. boháči a lid, a když střední vrstva není buď vůbec, nebo je zcela nepatrná." [*Politika* V, 4, 1304b 1-3; Kříž 1998: 194; Špaňár 1988: 169] Podobně se i dnes problém přítomnosti jednoho politického extrému (např. fašismu) nevyřeší posílením druhého politického extrému (např. komunismu), ale naopak posílením „středu" mezi těmito extrémy. Aristotelés obecně vyzdvihuje střed, umírněnost a smíšenost. Proto z oligarchií je podle něho nejméně špatná ta, která je nejumírněnější a která se nejvíc blíží *politei*; podobně je tomu i s demokraciemi. Z téhož důvodu „zákonodárce" má dbát na zájem středních vrstev nejen v *politei*, ale i v oligarchii a v demokracii [viz *Politika* IV, 12, 1296b 35-38; Kříž 1998: 171-172; Špaňár 1988: 146-147].

S tím také souvisí otázka, která je důležitá v současné době jak pro teoretiky politické vědy a politické sociologie, tak pro politiky: stabilita a trvání forem vlád. „Střední ústava" je totiž nejen nejlepší, ale i nejstabilnější: „Tam, kde množství středních vrstev převyšuje obě krajnosti [tj. bohaté a chudé] anebo jednu z nich, může být ústava stálá. Neboť není třeba se obávat, že by se proti nim spolčili bohatí s chudými. Nikdy totiž nebudou chtít jedni otročit druhým. A hledají-li zřízení, které by lépe vyhovovalo jejich společným zájmům, nikdy nenajdou nic lepšího než právě toto. Střídavě vládnout se jim totiž nebude chtít, protože si vzájemně nedůvěřují. Všude se největší důvěry těší rozhodčí; a rozhodčím je tu střed. Čím lépe je tedy ústava smíšená, tím je stálejší." [*Politika* V, 12, 1296b 37 - 1297a 7; Kříž 1998: 171-172; Špaňár 1988: 147].

Aristotelovu důmyslnou obhajobu středních vrstev nepřijímají všichni a lze se také domnívat, že některé argumenty jsou slabší a problematičtější než jiné. R. G. Mulgan

např. polemizuje s Aristotelovým tvrzením (které jsem zde neuváděl), podle něhož na rozdíl od bohatých, kteří mají sklon k nestoudnosti a velkým zločinům, a chudých, kteří mají sklon k darebáctví a malým zločinům, střední vrstvy budou více „poslouchat hlasu rozumu" [viz *Politika* IV, 11, 1295b 1-11; Kříž 1998: 167-168; Špaňár 1988: 143]. Mulgan namítá, že když bohatí mají sklon k velkým zločinům, zatímco chudí k menším zločinům, pak střední třídy se budou dopouštět „středních zločinů" [Mulgan 1998: 136]. V banálním smyslu, jde-li zejména o hospodářskou kriminalitu, má samozřejmě Mulgan pravdu. Chudí okrádají řádově ve stovkách korun, bohatí „tunelují" řádově v milionech, zatímco střední vrstvy v tisících či desetitisících korun. Ale Aristotelovu preferenci středních tříd tento argument nezasahuje. Ostatně Mulgan sám uznává: „Avšak Aristotelés tento argument neníní asi jako logický důkaz, nýbrž jako konstatování faktu; extrémy bohatství či chudoby pravděpodobně brání v rozvoji ctnosti." [Mulgan 1998: 136][4]

Novější kritiky politických kvalit středních tříd

Stručně se zamyslíme nad dvěma takřka opačnými výtkami, které adresovali politickým vlastnostem středních tříd 20. století dva známí američtí sociologové. První z nich se zaměřuje hlavně na staré střední třídy, druhý především na nové střední třídy. První kritika je zdánlivě zvláště vážným argumentem proti politickým kvalitám středních tříd. Poukazuje na to, že fašismus, zejména jeho nejhrůznější varianta, jíž byl německý nacismus, byl hnutím podporovaným zejména středními třídami. Americký sociolog Seymour Martin Lipset ve své slavné knize *Political Man* z roku 1960 na základě rozsáhlých údajů konstatoval, že stoupenci fašismu a zvláště německého nacismu byli svým sociálním složením mnohem bližší obvyklým stoupencům liberálně-demokratického středu než stoupencům konzervativní pravice. Autoritářské tendence se podle Lipseta nejvíce vyskytují u nižších tříd, ale s politickým extremismem se setkáme i ve středních a vyšších třídách, pokud se cítí ohroženy stávajícím vývojem. Fašismus je podle Lipseta hnutím malých vlastníků pocházejících ze středních tříd, kteří obvykle volili liberálně-demokratické nebo anticentralistické strany a vystupovali proti konzervativním a klerikálním prostředím. Extremismus středních tříd je (jako extremismus všeobecně) projevem nespokojenosti a ohroženosti, v jehož důsledku opouštějí své obvyklé (liberální, regionalistické a antiklerikální) strany ve prospěch stran fašistických a populistických [viz Lipset 1960, 1963, srovnej též Novák 1997a: 57-59]. Tato zjištění tedy nejsou nikterak v rozporu se snahami o silné, početné a zdravé střední třídy. Právě naopak: jsou varováním, že i střední třídy může zachvátit virus extremismu, pokud jsou jejich zájmy naprosto přehlíženy.[5]

---

[4]) Dalo by se namítnout, že důležitější než příslušnost k té či oné sociální nebo profesní kategorii je výchova, mj. i výchova k občanství. K tomu je však třeba připomenout dvě věci: 1) Srovnáváme-li různé sociální třídy (jejichž význam a souvislost s politickými režimy ostatně sociologové a politologové 20. století potvrdili), musíme odhlédnout od ostatních okolností, respektive musíme předpokládat, že všechno ostatní je stejné, výchovy nevyjímaje. 2) Aristotelés zdůrazňuje důležitost výchovy (zvláště občanské) víc, než kterýkoli autor 20. století.

[5]) Není v tomto kontextu nutné podrobně rozlišovat mezi starými a novými středními třídami, na něž jsme v jiném kontextu narazili, ani analyzovat vývoj a politické preference středních tříd v českých zemích [o tom viz např. Matějů 2000, Večerník 2000 a Vlachová 2000]. Zajímavým tématem je vztah středních tříd k procesu globalizace.

Druhou, téměř opačnou kritiku středních tříd formuloval jiný americký sociolog, na rozdíl od Lipseta i za minulého režimu do češtiny překládaný: Charles Wright Mills. Podle Millse byly Spojené státy v 19. století především společností střední třídy. Teď tomu však už dávno není. Stará a nezávislá střední třída upadá jak co do počtu, tak co do významu, nová střední třída sice roste, ale je na rozdíl od staré střední třídy závislá [Mills 1951 a 1970] a představuje „spíše zadní voj než předvoj v proudu historických přeměn" [Mills 1966: 315]. Celkově pak je střední třída heterogenní a není schopna samostatné politické organizace. K pochopení Millsovy kritiky americké střední třídy je třeba si uvědomit, že její autor podobně jako už Marx vychází z pojetí, podle něhož třída, aby byla skutečně třídou, nemůže mít jen 1) společné objektivní (především sociálně-ekonomické) charakteristiky, ale musí mít také 2) sebeuvědomění a 3) vlastní politickou organizaci. Pokud „bílé límce" dvěma posledním podmínkám neodpovídají, jsou tím pro Millse vyřízeny.

Lze jistě s Millsem souhlasit, že nová střední třída je méně nezávislá než stará střední třída. Aristotelés však střední vrstvy nechápe, a to ani v rámci ústavní demokracie (*politeie*), jako nějakou „panující třídu" v marxistickém pojetí, ale jako stabilizující faktor mezi dvěma socioekonomickými extrémy. Postavení středních vrstev v ústavní demokracii se liší dokonce i od postavení chudých v demokracii a od postavení bohatých v oligarchii (ani ty dvě poslední kategorie nejsou totožné s panující třídou v Marxově pojetí, ale jsou jí bližší než střední vrstvy v ústavní demokracii). Aristotelés nevyžaduje, aby střední vrstvy byly silnější než bohatí a chudí, ale stačí mu, jak jsme uvedli výše, když střední vrstvy jsou silnější než jedna z těch dvou krajních vrstev. Ostatně se zdá, že podle Aristotela do značné míry postačuje už sama „objektivní" existence početných středních vrstev k zajištění jejich stabilizační role. Body 2 (sebeuvědomění) a 3 (vlastní politická organizace) k tomu nejsou nepostradatelné. Pokud vyjdeme z toho, že střední vrstvy nejsou vesměs proti stávajícímu „systému" či zřízení, ale jsou vůči němu spíše loajální, není pak ani nutné, aby byly „silnější" než aspoň jedna z dvou krajních socioekonomických vrstev (tj. bohatých nebo chudých), ale stačí, když jsou „početnější".[6]

Millsovi vadí politická „pasivita" nové střední třídy a to, že její životní podmínky nevyvolávají žádnou „vážnou nespokojenost", žádnou „odpovědnou opozici". Sám však uznává: „Je dokonce možné, že politická indiferentnost je normální psychologický fakt ve společnosti ovládané individuálními a finančními činnostmi a kritérii, jako je tomu ve společnosti Spojených států." [Mills 1951; cituji podle franc. překl. Mills 1970: 397]. Proč by nemohly být nové střední vrstvy lhostejné nebo i spokojené? To vadí těm, kdo považují za jediný přijatelný postoj „kritiku", „nespokojenost" a „opozici".

Podobně jako kritizoval Charles W. Mills pasivitu nové střední třídy v tehdejším kapitalismu, kritizuje pasivitu „nejnovější střední třídy" v současné globalizaci český

---

[6]) Rozdíl mezi „početnější" a „silnější" sociální vrstvou souvisí u Aristotela s výše analyzovaným rozlišením mezi kvantitou a kvalitou [viz *Politika* IV, 12, 1296b 14-24; Kříž 1998: 171; Špaňár 1988: 146]. K udržení daného zřízení je podle Aristotela třeba, aby ta část obce, která ho podporuje, byla „silnější" (nikoli prostě početnější) než ta část obce, která ho odmítá. Ale *politeia* jako „dobře smíšená" forma vlády může být podporována nejen středními vrstvami, ale i bohatými a chudými, protože – jak ukazujeme na jiném místě – každá ze sociálních vrstev tu nachází, co si přeje, a proto si „žádná část obce vůbec jinou ústavu ani nepřeje". Logicky pak stačí, aby střední vrstvy byly „početnější" než bohatí nebo než chudí, ale není třeba, aby byly „silnější" než obě krajní kategorie.

autor Jan Keller. [Keller 2000a: 180 nn.; 2000b: 99 nn.] Aristotelés zastává na rozdíl od toho postoj pragmatický a reformistický. Jak na to poukázala řada předních amerických specialistů, např. Gabriel Almond a Sidney Verba nebo Bernard R. Berelson, politická pasivita může mezi jiným být také projevem spokojenosti s daným stavem [viz Almond a Verba 1963: 339, 347, srovnej též v češtině Svensson 1993: 144-153].

Dobrý občan a dobrý člověk podle Aristotela

V politické oblasti je zvláště aktuální a významné Aristotelovo rozlišení mezi dobrým (tj. řádným, ctnostným) člověkem a dobrým (řádným, ctnostným) občanem. Občanská ctnost musí mít podle Aristotela vztah ke zřízení obce, a protože jsou různá zřízení (ústavy), občanská ctnost nemůže být jen jedna [*Politika* III, 4, 1276b, Kříž 1998: 112; Špaňár 1988: 94]. Leo Strauss uvádí drastické příklady: „dobrý komunista může být jen špatným občanem v liberální demokracii *et vice versa*" [Strauss 1964; franc. Strauss 1987: 63] a „dobrý občan v Hitlerově Německu by byl kdekoli jinde špatným občanem" [Strauss 1995: 32]. „Je tedy jasné, že je možné být řádným občanem a nemít ctnost řádného muže." [*Politika* III, 4, 1276b 34-36; Špaňár 1988: 90; Kříž 1998: 112]. Je zjevné, že problém rozdílu mezi dobrým občanem a dobrým člověkem se neklade v režimech, kde všichni občané jsou současně řádnými neboli ctnostnými lidmi, konkrétně v některé formě aristokracie. Avšak podle Aristotela platí nejen o „zhoršených odrůdách" vlád, ale i o některých z dobrých vlád (respektive o některých z nejlepších vlád), že i člověk nedokonale ctnostný v nich může být dobrým občanem. Straussovy extrémní příklady nacismu a komunismu by neměly zatemnit tento významný bod. Důvod je nasnadě: „Ctnost řádného občana musí mít všichni (jen tak se stane obec nejlepší obcí), ale ctnost dobrého člověka nemohou mít všichni, neboť by potom bylo nevyhnutelné, aby všichni občané v řádném státě byli také dokonale dobří." [*Politika* III, 4, 1277a 1-5, Špaňár 1988: 91; Kříž 1998: 112]

Dobrý občan mimochodem musí podle Aristotela „umět a moci i poslouchat i vládnout" [*Politika* III, 4, 1277b 14-15; Kříž 1998: 114; Špaňár 1988: 92]. Jak už víme, takové kvality jsou vlastní spíše středním vrstvám než bohatým nebo chudým. Je dále třeba v této souvislosti upozornit, že Aristotelés rozlišuje mezi „despotickou" vládou, tj. vládou pána nad otrokem (což Kříž překládá jako vláda „panská" [*Politika* III, 4, 1277a 33-34; Kříž 1998: 113; Špaňár 1988: 92]), a vládou „politickou" (což Kříž výstižně překládá jako vláda „občanská" [*Politika* III, 4, 1277b 8-14; Kříž 1998: 114; Špaňár 1988: 92]), tj. vládou nad svobodnými a sobě rovnými. Jak dá rozum, schopnost i vládnout i poslouchat se týká vlády „politické". Ten, kdo vládne „politicky" v tomto smyslu (tj. nedespoticky, občansky), se musí naučit vládnout tím, že je sám nejprve ovládaný: „např. velitelem jízdy se stává, když sloužil pod velitelem jízdy, vojevůdcem, když sloužil pod vojevůdcem jako setník i četař. Proto se právem říká, že nemůže dobře vládnout ten, kdo se nenaučil poslouchat." [*Politika* III, 4, 1277b 7-14; Kříž 1998: 114; Špaňár 1988: 92] Schopnosti i vládnout i poslouchat souvisí rovněž s Aristotelovou myšlenkou rotace neboli alternace vládnoucích a ovládaných. Mají-li totiž všichni svobodní vládnout, musejí se v úřadech střídat.

Politické kvality velkého množství lidí

Aristotelovo pojetí *politeie* je nejen velmi blízké moderním reprezentativním demokraciím, ale navíc nám umožňuje současné reprezentativní demokracie lépe pochopit. Aristotelés se nedomnívá, že by měli mít podíl na vládě jen odborníci nebo jen filozofové

nebo jen ctnostní nebo jen urození nebo jen bohatí. Podle Aristotela není dokonce vyloučeno, že má víc pozitivních kvalit spíše velké množství lidí než ti, kdo jsou sice nejlepší, ale jichž je jen málo. „Je totiž možné, že množství lidí, z nichž sice každý jednotlivec není řádným mužem, přece jen, sejdou-li se, mohou být lepší než oni [tj. než ti, kdo jsou lepší, ale málo početní], stejně jako hostina, k níž přispěli mnozí, může být lepší než hostina, která byla vystrojena nákladem jednoho. Protože je jich mnoho, může mít každý z nich část ctnosti a rozumnosti, a když se sejdou, může vzniknout jakoby jeden člověk, který je mnohonohý, mnohoruký a má mnoho smyslů, a tak také co se týče povahy a rozumu. Proto také množství lépe posuzuje díla hudební a básnická; každý totiž posoudí nějakou jinou stránku a všichni tak posoudí všechny." [*Politika* III, 11, 1281a 41 - 1281b 10; Kříž 1998: 126; Špaňár 1988: 104]

Aristotelés pak konkrétně uvažuje, „v čem totiž svrchovanou moc mají mít občané svobodní, a to většina. K nim náleží všichni ti, kteří nejsou ani bohatí, ani vážení pro nějakou ctnost" [*Politika* III, 11, 1281b 22-25; Kříž 1998: 127; Špaňár 1988: 104]. Na jedné straně vzniká pak nebezpečí, že se budou dopouštět chyb, na druhé straně „vylučovat je však a nepřipustit k účasti je povážlivé, neboť bude-li v obci mnoho jednotlivců bez občanských poct a bez majetku, bude taková obec nutně plná nepřátel." [*Politika* III, 11, 1281b 27-30; Kříž 1998: 127; Špaňár 1988: 105] Jak vybruslit z tohoto dilematu?

„Zbývá tedy jen, aby se účastnili porad a soudů. Proto také Solón a někteří jiní zákonodárci jim ponechávají volbu úředníků a jejich zúčtování, ale nedovolují, aby jednotlivě spravovali úřady. Neboť jsou-li všichni pohromadě, mají dostatečné porozumění pro věc, a jsou-li smícháni s lepšími, jsou obcím k prospěchu, jako slabá strava, je-li přidána k výživné, činí celek prospěšnějším než malé množství stravy vydatné; každý jednotlivec o sobě však je v úsudku nevyspělý." [*Politika* III, 11, 1281b 30-38; Kříž 1998: 127; Špaňár 1988: 105; o Solónovi v tomto kontextu srovnej též *Politika* II, 12, 1274a 16-23; Kříž 1998: 104; Špaňár 1988: 83] Mráz tedy právem uvádí: „Za optimální ústavní demokracii pokládá Aristotelés na některých místech *Politiky* takovou, v níž shromáždění všech občanů má pouze právo volit úředníky a posuzovat jejich činnost, ale do úřadů mohou být voleni jen lidé, u nichž je určitá záruka dostatečné kvalifikace." [Mráz I 1999: 33]

Aristotelés pak zmiňuje známou námitku založenou na odborné kvalifikaci nebo na „kritériu kompetence", jak to označuje Dahl [viz Dahl 1995a: 22]. Není tomu tak, že lékařské výkony může posoudit kompetentně zase jen odborný lékař? K tomu nejen opakuje svůj dřívější argument, podle něhož „každý jednotlivec bude sice horším soudcem než znalci, ale všichni dohromady budou buď lepší, anebo alespoň ne horší" [*Politika* III, 11, 1282a 16-18; Kříž 1998: 128; Špaňár 1988: 105-106], ale přidává další argument, který je velmi závažný: „v některých věcech výrobce není ani jediným ani nejlepším soudcem v dílech, jimž rozumějí také ti, kteří tu znalost nemají, např. dům může posoudit nejen stavitel, ale ještě lépe jeho uživatel, a užívá ho hospodář; veslo posoudí lépe kormidelník než tesař a jídlo lépe host než kuchař." [*Politika* III, 11, 1282a 19-23; Kříž 1998: 128; Špaňár 1988: 106]

Aristotelés tím od „kritéria kompetence" přechází k tomu, co Dahl označuje jako „zásadu postižených zájmů" [viz Dahl 1995a: 46]. Dahl výstižně shrnuje: „S Aristotelem můžeme dospět proti Platónovi k názoru, že obyčejní lidé jsou celkem vzato kompetentnější než kdokoli jiný hájit ve státě své vlastní zájmy, a zároveň uznat, že většina z nás nedokáže řídit dopravní letadlo nebo nemocnici." [Dahl 1995a: 28]

Aristotelovo pojetí *politeie* a Schumpeterova neklasická teorie demokracie

Aristotelovo pojetí *politeie* do značné míry odpovídá tomu, co po J. A. Schumpeterovi [viz Schumpeter 1942, XXII. kap. Another Theory of Democracy] nazýváme „neklasickou" teorií demokracie, která je realistická (a kterou její odpůrci označují za „elitářskou"). Až na důležitou výjimku inkluzívního občanství, tj. občanství zahrnujícího prakticky všechny dospělé lidi, odpovídá Aristotelovo pojetí *politeie* do jisté míry i tomu, co Robert A. Dahl nazývá „polyarchií", což chápe jako reálně existující současné reprezentativní demokracie na rozdíl od demokracie jako ideálu [viz Dahl 1971; 1995a: 55; 1995b: 161, 200 nn.; Dahl 2001: 80 nn.]. Mulgan výstižně uvádí: „To, co dnes většina lidí popisuje a obhajuje jako ‚demokracii', má více společného s Aristotelovou *politeiou* než s jeho demokracií. Např. ti, kteří obhajují pravidelné volby každých pár let, ale odmítají každoroční volby či předávání všech významných rozhodnutí lidovému referendu, se ve skutečnosti podepisují pod Aristotelův názor, že nejlepší zřízení v neideálním světě je to, které spojuje oligarchické a demokratické postupy." [Mulgan 1998: 141-142]

Joseph A. Schumpeter své nové, neklasické pojetí demokracie stavěl proti „klasické" demokratické doktríně. Podle Schumpetera potíže klasické demokratické doktríny pocházejí z toho, že nerealisticky předpokládá občany, kteří si utvářejí racionální názory na řešení politických problémů a pověří své „reprezentanty", aby vykonali jejich vůli. Jinak řečeno, podle klasické demokratické teorie je výběr reprezentantů „lidu" podřízen řešení politických problémů. Schumpeter [1942; 1962: 269] se domnívá, že je třeba převrátit roli nebo pořadí těchto dvou prvků, tj. navrhuje podřídit řešení politických problémů výběru politických reprezentantů. Podle Schumpeterovy koncepce je tedy prvořadou funkcí občanů-voličů vytvořit – ať už přímo nebo nepřímo – vládu,[7] což předpokládá také možnost stávající vládu odvolat.[8] Na konci každého svého funkčního období se vládnoucí musí podřídit verdiktu občanů ve svobodných volbách založených na soutěži, kdy se rozhoduje, zda stávající tým bude v úřadě potvrzen nebo nahrazen jiným týmem. G. Bingham Powell Jr. [1989] hovoří v této věci výstižně o „Citizen Electoral Control". Většina dnešních specialistů – jmenujme za všechny amerického nestora politické vědy Roberta A. Dahla nebo italského politologa Giovanniho Sartoriho [viz Sartori 1993: 154 nn.] – Schumpeterovu koncepci demokracie explicitně nebo aspoň implicitně přijali v hrubých rysech za svou. Řečeno Dahlovou terminologií, Aristotelés i Schumpeter se snaží smířit „kritérium kompetence" se „zásadou postižených zájmů" nebo – Aristotelovými slovy – usilují o dobré „namíchání" prvků demokracie a oligarchie.

---

[7]) *„...we now take the view that the role of the people is to produce a government, or else an intermediate body which in turn will produce a national executive or government. And we define: the democratic method is that institutional arrangement for arriving at polical decisions in which individual acquier the power to decide by means of a competitive struggle for the people's vote."* [Schumpeter 1942, 1962: 269]

[8]) Na tento druhý aspekt klade hlavní důraz Karl R. Popper, podle něhož v demokracii nejde o „vládu lidu" (ten v ní nevládne), ale o to, že lid může vládu sesadit prostřednictvím voleb, tj. nenásilně, bez krveprolévání. Volební systém proporcionální reprezentace (přinejmenším pokud je v téměř čisté podobě) však ztěžuje sesazení vlády. Popperova kritika proporcionální reprezentace je tedy, jak sám rakouský metodolog zdůrazňuje, jedním ze zcela praktických důsledků jeho nového formulování otázek [viz Popper 1992: 4].

Závěr

Pro Aristotela existuje podstatný vztah mezi formami vlád na jedné straně a sociální strukturou na straně druhé. S tím souvisí, že z empirického hlediska jsou podle něho nejrozšířenější a z analytického hlediska základní nebo čisté formy vlády dvě: demokracie jako vláda chudých a oligarchie jako vláda bohatých. Nad těmito čistými formami vlády dává Aristotelés za obvyklých podmínek přednost jedné ze smíšených forem vlády, a to *politei*, tj. ústavní demokracii, jak to překládá M. Mráz. *Politeia*, tj. ústavní demokracie, je charakterizována tím, že a) je směsicí prvků umírněné demokracie a umírněné oligarchie, že b) je v ní víc z demokracie než z oligarchie, že c) jde – nebo přinejmenším může jít – o zdařilou směs a že d) na rozdíl od demokracie a oligarchie v ní jsou početné střední vrstvy. Taková ústavní demokracie je nejlepším režimem „pro většinu obcí a pro většinu lidí". Nevyžaduje nutně ctnostné jedince, ale stačí tam dobří občané, kteří jsou schopni i vládnout i poslouchat, což platí zejména o středních vrstvách.

Jak ukázal přesvědčivě B. Manin ve své knize *Principes du gouvernement représentatif* [viz Manin 1996: 306], současné reprezentativní demokracie jsou právě takovou zdařilou směsicí prvků, postupů a principů demokracie a oligarchie. K tomu, aby byla vláda demokratická i oligarchická, je však třeba podle Aristotela zabránit, aby se veřejné úřady nestaly zdrojem obohacování. Veřejnost v dnešních reprezentativních demokraciích je skutečně velmi roztrpčena korupčními skandály politiků. Aristotelovo pojetí *politei*, tj. ústavní demokracie, včetně s ní spjaté koncepce stabilizační role středních vrstev, je vysoce inspirující pro demokratické země, které vstupují do 21. století. A nelze se divit, že někteří autoři [viz např. de Laubier 1978, 1993] viděli v Aristotelových sociologických a politologických principech vhodnou alternativu k Marxovi a jeho následovníkům. Jistě platí, že nejhorší službou, jakou bychom mohli Aristotelovi udělat, by bylo hlásat, že u něho lze téměř všechno najít a že jeho pojetí je možno s malým oprášením prostě převzít. Každý ví, co nás od autora *Metafysiky* a *Politiky* dělí, např. schvalování jisté formy otroctví (otroctví od přírody, nikoli podle zákona nebo na základě násilí; takové formy odsuzuje), abychom uvedli jen nejznámější případ. Ale byla by velká škoda, kdyby nám uniklo, že Aristotelés je naším současníkem a že s jeho pomocí dokonce lépe pochopíme dnešní demokratické společnosti.

Aristotelova *Politika* by neměla zůstat jen výlučnou doménou studia specialistů na antické myšlení nebo na řeckou filologii. A inspirovat se jím může nejen politická filozofie normativně-ontologického zaměření, jakou představoval ve 20. století především Leo Strauss [viz zejména Strauss 1964, v češtině pak Strauss 1995] nebo Eric Voegelin [viz Voegelin 2000] a jejich stoupenci, ale neméně i empiricko-analytická politická sociologie a politická věda, jejímiž předními představiteli jsou např. Robert A. Dahl [viz zejména Dahl 1995a, 1995b a 2001] nebo Giovanni Sartori [viz Sartori 1993 a 2001].

MIROSLAV NOVÁK *je doktor (Ph.D.) sociologie Ženevské univerzity a docent politologie Univerzity Karlovy v Praze. Jeho specializací je komparativní politická sociologie, zejména přechod k demokracii v zemích střední a východní Evropy, stranické systémy a modely demokracie. Je mj. autorem dvou odborných knih ve francouzštině a jedné v češtině (*Systémy politických stran, *SLON, Praha 1997). V prosinci 2001 je v tisku jeho další práce* Jakou demokracii pro nové demokracie? *(Mezinárodní politologický ústav, Brno).*

Literatura

Almond, G., S.Verba 1963. *The Civic Culture. Political Attitutes and Democracy in Five Nations.* Boston: Little, Brown and Co.

Aristote 1977. La Politique (editor Marcel Prélot). Paris: Denoel/Gonthier (označujeme v textu jako Prélot 1977).

Aristote 1990. *Les Politiques.* (překladatel a editor Pierre Pellegrin). Paris: Flammarion (označujeme v textu jako Pellegrin 1990).

Aristotelés 1996. *Etika Níkomachova.* (přeložil Antonín Kříž, 2. vyd.). Praha: Rezek (označujeme v textu jako Kříž 1996).

Aristotelés 1988. *Politika.* (přeložil Július Špaňár). Bratislava: Pravda (označujeme v textu jako Špaňár 1988).

Aristotelés 1998. *Politika.* (přeložil Antonín Kříž, 2. vyd.). Praha: Rezek (označujeme v textu jako Kříž 1998).

Aristotelés 1999. *Politika I.* (přeložil Milan Mráz). Praha: OIKOYMENH (označujeme v textu jako Mráz I 1998).

Berg-Schlosser, D., T. Stammen 2000. *Úvod do politické vědy.* Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku.

Braun, E. 1967. „Die Theorie der Mischverfassung bei Aristoteles." *Wiener Studien* 80: 79-89.

Dahl, R. A. 1971. *Polyarchy.* New Haven: Yale University Press.

Dahl, R. A. 1995a. *Demokracie v právním státě?* Praha: Readers International.

Dahl, R. A. 1995b. *Demokracie a její kritici.* Praha: Victoria Publishing.

Dahl, R. A. 2001. *O demokracii.* Praha: Portál.

Duverger, M. 1978. *Echec au roi.* Paris: Albin Michel.

Keller, J. 2000a. „Střední vrstvy a občanská společnost." Pp. 175-186 in *Sociální exkluze a nové třídy,* (Sociální studia 5). Brno: Masarykova univerzita.

Keller, J. 2000b. *Vzestup a pád středních vrstev.* Praha: SLON.

Laubier, P. de 1993 (1978). *Une alternative sociologique: Aristote-Marx.* Fribourg/Paris: Editions universitaires de Fribourg/Editions Mame.

Lijphart, A. 1999. *Patterns of Democracy.* New Haven: Yale University Press.

Lipset, S. M. 1963 (1960). *Political Man.* New York: Anchor Books edition.

Manin, B. 1996 (1995). *Principes du gouvernement représentatif.* 2. vyd. Paris: Flammarion, Coll. Champs, 1. vyd. Calmann-Lévy.

Matějů, P. 2000. „Peripetie krystalizace střední třídy. Česká republika 1989-1999." Pp. 62-91 in *Střední třída, demokracie, prosperita.* (Sborník textů z konference). Praha: Institut pro evropskou politiku a ekonomiku.

Mills, Ch. W. 1951. *White Collar, the American Middle Classes.* New York: Oxford University Press.

Mills, Ch. W. 1966. *Mocenská elita.* Praha: Orbis.

Mills, Ch. W. 1970 (1966). *Les cols blancs.* Paris: Maspero, coll. Points.

Mulgan, R. G. 1998. *Aristotelova politická teorie.* Praha: OIKOYMENH.

Novák, M. 1996. „Démocratie(s) et efficience(s). Y a-t-il un choix constitutionnel supérieur à tous les autres?" *Revue internationale de politique comparée* 3(3): 689-712.

Novák, M. 1997a. *Systémy politických stran.* Praha: SLON.

Novák, M. 1997b. „Is There One Best ‚Model of Democracy'? Efficiency and Representativeness: ‚Theoretical Revolution' or Democratic Dilemma?" *Czech Sociological Review* 5(2): 131-157.

Novák, M. 2000a. „Is There an Optimal Model for Democracy?" Pp. 370-394 in *The Challenges to Theories of Democracy*, ed. by S. U. Larsen. Boulder: Social Sciences Monographs.

Novák, M. 2000b. „Aristotelés aktuální a inspirující: role středních tříd a smíšené vlády." Pp. 143-152 in *Střední třída, demokracie, prosperita.* (Sborník textů z konference). Praha: Institut pro evropskou politiku a ekonomiku.

Popper, K. R. 1992. „Interview I." *Reflexe*, No. 7-8: 1-20.

Powell, G. B. Jr. 1989. „Constitutional Design and Citizen Electoral Control." *Journal of Theoretical Politics* 1: 107-130.

Sartori, G. 1993. *Teória demokracie.* Bratislava: Archa.

Sartori, G. 2001. *Srovnávací ústavní inženýrství.* Praha: SLON.

Schmitt, C. 1928. *Verfassungslehre.* München: Dunkler & Humblot.

Schumpeter, J. A. 1962 (1942). *Capitalism, Socialism and Democracy.* New York: Harper.

Strauss, L. 1964. *The City and Man.* Chicago: University of Chicago Press.

Strauss, L. 1987. *La cité et l'homme.* Paris: Agora.

Strauss, L. 1995. *Eseje o politické filosofii.* Praha: OIKOYMENH.

Svensson, P. 1993. *Teorie demokracie.* Brno: CDK.

Večerník, J. 2000. „Střední třídy a středostavovský konsensus." Pp. 25-45 in *Střední třída, demokracie, prosperita.* (Sborník textů z konference). Praha: Institut pro evropskou politiku a ekonomiku.

Voegelin, E. 2000. *Nová věda o politice.* Brno: CDK.

Vlachová, K. 2000. „Politické postoje a volební preference střední třídy." Pp. 153-164 in *Střední třída, demokracie, prosperita.* (Sborník textů z konference). Praha: Institut pro evropskou politiku a ekonomiku.

Zakaria, F. 1997. „The Rise of Illiberal Democracy." *Foreign Affairs* 76(6): 22-43.

Zakaria, F. 1998. „Neliberální demokracie na vzestupu." *Střední Evropa* 14(81): 20-36.

Summary

In *Politics*, Aristotle presented his normative-ontological political philosophy. In addition, he expounded his analytical-empirical political sociology. According to Aristotle, there is a fundamental relationship between government forms and the social structure. In this connection, there are two empirically widespread and at the same time analytically pure forms of government: democracy (the rule of the poor) and oligarchy (the rule of the rich). Under usual circumstances, Aristotle prefers a mixed form of government, *politeia*, i.e. constitutional democracy (the interpretation of Milan Mráz) to these pure forms. *Politeia* exhibits the following characteristics: (a) it is a mixture of moderate democracy and moderate oligarchy, (b) it contains more elements of democracy than oligarchy, (c) it is – or can be – a good mixture, and (d) in contrast to democracy or oligarchy, its middle class is numerous. Constitutional democracy is the best regime 'for most communities and for most people'. It does not necessarily require virtuous individuals but can instead make do with good citizens, who are able to rule as well as to obey. This ability is demonstrated, in the first place, by the middle classes. As Bernard Manin has persuasively shown, present-day representative democracies are a successful mixture of oligarchic and democratic elements, procedures and principles, the mixture which Aristotle termed *politeia*, and which he, in the case of usual social circumstances, recommended.

GESIS

GESIS (German Social Science Infrastructure Services) je asociace spolufinancovaná Německou spolkovou republikou a jejími jednotlivými státy, jenž poskytuje podporu výzkumu v oblasti sociálních věd. GESIS sdružuje nejdůležitější servisní instituce v německy hovořící oblasti pod jednou organizační střechou.

Jejím úkolem je poskytovat podporu značně decentralizovanému vědnímu a výzkumnému systému a dále udržovat a posilovat výkonnost a soutěživost tohoto systému. Jak interregionální, tak mezinárodní příspěvky, které služby asociace GESIS nabízejí, vytvářejí základ pro efektivní národní a mezinárodní komunikaci v rámci akademické komunity a pro podporu přenosu vědeckých zjištění do různých oblastí možného využití.

Internet: http://www.gesis.org

IZ

Social Science Information Centre (Informační centrum v oblasti sociálních věd)

- databáze výzkumů a literatury
- vyhledávací služby
- služby pro růst povědomí
- dokumentace
- věda a výzkum (R&D) v oblasti informačních věd a informační technologie

Lennéstraße 30
D-53113 Bonn
Tel.: +49/228/2281-0
Fax: +49/228/2281-120
Email: iz@bonn.iz-soz.de

ZA

Central Archive for Empirical Social Research, University of Cologne (Centrální archiv pro empirický sociální výzkum, Univerzita v Kolíně nad Rýnem)

- uchovávání elektronických dat
- zpracování dat
- poskytování dat
- konzultace v oblasti sekundární analýzy
- historický sociální výzkum
- mezinárodní přenos dat
- školení v analýze dat

Bachemer Straße 40
D-50931 Köln
Tel.: +49/221/47694-0
Fax: +49/221/47694-44
Email: za@za.uni-koeln.de

ZUMA

Centre for Survey Research and Methodology (Centrum pro výzkum a metodologii na základě šetření)

- metodologické konzultace
- výzkum pomocí šetření
- ALLBUS/ ISSP/ SOWI-Bus
- Mikrodata
- Sociální indikátory
- Školení v metodologii

B2, 1
D-68159 Mannheim
Tel.: +49/621/1246-0
Fax: +49/621/1246-100
Email: zuma@zuma-mannheim.de

Využijte možnosti balíku služeb, který nabízí aqsociálně-vědní Servisní instituce:

GESIS, pobočka v Berlíně

Přenos dat a informací v oboru sociálních věd mezi východní a západní Evropou

Schiffbauer Damm 19
D-10117 Berlin
Tel.: +49/30/30874246
Fax: +49/30/2823692
Email: iz@berlin.iz-soz.de